

Interpretatie van Ndembu-divinatie De kritiek door de mand gevallen

Cor Jonker

In onderstaande reactie reageert de auteur op een artikel over divinatie van Filip De Boeck. De auteur laat zien dat De Boecks commentaar op Turners model van sociaal drama slechts ten dele opgaat en beter als aanvulling kan worden opgevat.

In *Medische Antropologie* (5)2, 1993, verscheen een artikel van Filip De Boeck, getiteld "De Ndembu en aLuund in één mand: Divinatie en 'sociaal drama'." In dit artikel leverde De Boeck kritiek op het model van 'sociaal drama' zoals dit geformuleerd werd door Victor Turner. In deze bijdrage wil ik een reactie geven op het artikel van De Boeck en hem op een aantal punten corrigeren.

De Boeck kritiseert Victor Turner niet alleen op theoretisch niveau, maar hij gebruikt daarbij eigen verzameld materiaal over de Lunda die etnografisch nauwelijks verschillend zijn van de Ndembu, zodat hij Turner op eigen onderzoeksterrein aanvalt. Ik neem zijn kritiek op Turner dan ook serieus. Dit wil niet zeggen dat ik De Boeck volledig steun in zijn kritiek op Turners model. Het is inderdaad correct te wijzen, zoals De Boeck doet, op het functionalistische karakter van het model van 'sociaal drama' van Turner, vooral omdat Turner zelf het structureel-functionalisme als verouderd afwees (Turner 1966: 161). Victor Turner (1968: 273-76) heeft geschreven dat conflicten in een 'cyclisch en repetitief sociaal systeem' de vorm aannemen van 'drama'. In een statische maatschappij is weliswaar sprake van rivaliteit, maar niet van revoluties. In Turners visie impliceert 'drama' consensus ten aanzien van de waarden en principes van de sociale structuur. Daarom noemt hij zulke rituelen, net zoals juridische processen 'dramatisch'. Maar in veranderende sociale systemen zouden disputen geen 'drama's' worden, maar blijven ze steken in de fase van crisis.

Nu heeft Turner deze tegenstelling later weer afgezwakt door over langzaam veranderende samenlevingen te praten (1973: 56), maar het blijft toch zinvol, en hierin heeft De Boeck gelijk, te wijzen op de consequenties van dit model, nl. de onderbelichting van de rituele dynamiek en de performance.

De kritiek van De Boeck op Turners model van 'sociaal drama', spitst zich toe op de zogenaamde redressieve fase, meer in het bijzonder op het divinatieritueel. Hierin ligt meteen de kern van de problemen die ik heb met het betoog van De Boeck. In zijn kritiek richt hij zich op het divinatieritueel en hij doet alsof de uiteenzettingen van Turner, in zover ze betrekking hebben op de derde, redressieve fase, allemaal handelen over de divinatierituelen. Dit lijkt mij niet geheel juist. In Turners model (1968:271) bestaat de fase van 'ritual mechanism of redress' uit twee gedeelten: (1) divinatie en (2) 'remedial ritual' oftewel het therapeutisch ritueel.

De kritiek van De Boeck kan ik in grote lijnen volgen, dat wil zeggen: ik kan er mee instemmen indien ze betrekking zou hebben op het therapeutisch ritueel. Dit ritueel wordt door De Boeck slechts in het voorbijgaan genoemd en hij concentreert zich op de divinatiefase. Echter, vóórdat de finale vierde fase in het 'sociaal drama' bereikt kan worden, moet men eerst nog door de subfase van het therapeutisch ritueel.

De kritiek van De Boeck concentreert zich op twee punten: (1) de finaliteit van het 'sociaal drama' model en (2) het cognitief en discursief karakter van dit model. Op deze twee punten wil ik nader ingaan.

In Turners model is de uitkomst van het 'sociaal drama' inderdaad één van nieuwe consensus. Deze finaliteit wordt echter niet bereikt door de divinatie, maar door de genezing. De divinatie is niet gericht op het bewerkstelligen van sociale consensus, maar op het blootleggen van de problemen.

Turner heeft erop gewezen dat diviners vaak mensen zijn die buiten de samenleving zijn geplaatst en die op subtiel wijze wraaknemen op de samenleving. De crisis in de sociale relaties die maakt dat hun hulp wordt ingeroepen, kunnen de diviners slechts oplossen als de mensen hun paranoïde karakter overnemen. De diviner, zo zegt Turner, openbaart geen *communitas*, maar een geheime oorlog van allen tegen allen. Het effect van divinatie is daarom, volgens Turner, dat disputen voort kunnen blijven duren. (Turner 1975: 25).

De Boeck heeft gezegd in zijn artikel, dat divinatie vaak even grote spanningen en conflicten veroorzaakt als dat het blootlegt; dit beschouw ik dus niet als kritiek op Turner, aangezien in zijn model de consensus pas bereikt wordt in het therapeutisch ritueel en niet bij de divinatie.

In tegenstelling tot De Boeck ben ik van mening dat de betekenis van de divinatie zich vooral op het discursieve en cognitieve niveau bevindt. Turners benadering is *juist* goed toepasbaar op het divinatieproces *omdat* het de nadruk legt op de discursieve inhoud en op de vormaspecten van performance. De divinatie is weliswaar een exploratorisch ritueel en biedt mogelijkheden tot creatieve gebeurtenissen, maar dit blijft altijd binnen de perken van de regels *zoals deze door de diviner worden vastgesteld*; het is namelijk de diviner die het ritueel uitvoert en leidt.

Gezien vanuit de perceptie van de divinatiezoekers wordt de rituele dynamiek van de performance pas dan van groot belang als het gaat over therapeutische rituelen. Het is vooral hier dat een proces van internalisatie op gang komt in de praktijk van rituele performance. In de therapeutische rituelen nemen de verschillende partijen, het slacht-

offer, de uitlokker, et cetera, daadwerkelijk deel aan de rituele praktijk. De divinatie zelf is een ritueel waaraan slechts een delegatie deelneemt en die bovendien (zoals De Boeck aangeeft) vaak in een vreemde taal plaatsvindt. De delegatie is dus grotendeels toeschouwer en de deelname aan het 'drama' is dan ook slechts beperkt. Hun kennis en beleving van het ritueel is dan ook, en dit geldt vooral voor de rest van de familie, gebaseerd op de samenvattende conclusies van de diviner. Het is dus een cognitief proces waarbij de performance vooral de autoriteit van de diviner benadrukt, zoals dit ook gebeurt tijdens een rechtszaak.

De kritiek op Victor Turner zou fundamenteeler zijn geweest als De Boeck zijn kritiek niet alleen op Turners behandeling van divinatie, maar van de gehele redressieve fase, dus inclusief genezing, had gericht. De kritiek van De Boeck is vooral van toepassing op de therapeutische rituelen en het is op de beschrijving van deze rituelen dat Turner vooral zijn analyse baseerde.

Ik aanvaard de kritiek van De Boeck op Turner voorlopig alleen als een *aanvulling* op Turners analyse in die zin dat De Boeck wijst op het aspect van internalisatie van de rituele performance, naast de al beschreven betekenis van divinatie van objectivering van het probleem in algemeen aanvaarde termen. Voor zover het de divinatie betreft, ben ik van mening dat de benadering van Turner nog steeds overeind staat. Oude meesters hebben vaak tekortkomingen; ze verdienen echter ook respect in de vorm van gedetailleerde correctheid bij de formulering van de kritiek.

Tenslotte wil ik stellen dat bij de analyse van rituelen zowel de externe, cognitieve benadering, als de zintuiglijke, emotionele beleving van de performance belangrijk zijn. Ik ben blij dat ook De Boeck dit standpunt onderschrijft.

Noot

Cor Jonker is antropoloog en als AIO verbonden aan de sectie medische antropologie van de Universiteit van Amsterdam.

Literatuur

Turner, V.W.

- 1966 Book review of: M.G. Marwick (1965), *Sorcery in its social setting: a study of the Northern Rhodesian Cewa*. Manchester: Manchester University Press. *African Social Research* 2: 159-64.
- 1968 *The drums of affliction. A study of religious processes among the Ndembu of Zambia*. London, etc.: International African Institute in association with Hutchinson University Library for Africa.
- 1973 Symbols in African ritual. In: A.C. Lehmann & J.E. Myers (eds.), (1985) *Magic, witchcraft, and religion. An anthropological study of the supernatural*. Palo Alto: Mayfield. Pp. 55-63. Reprint from: *Science*, vol. 179 (1973): 1100-05.
- 1975 *Revelation and divination in Ndembu ritual*. Ithaca and London: Cornell University Press.